

**III BÖLMƏ
GEOLOGIYA**

**ŞAHDAĞ-XIZI QIRIŞIĞININ MEZOSOY YAŞLI ÇÖKÜNTÜLƏRİNDƏ
STRUKTUR-TEKTONİK HƏRƏKƏTLƏRİN ƏLAMƏTLƏRİ**

Həsənov A. B., Abbasova Q.Q.

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

Şahdağ-Xızı sinklinoriumunun cənub hissəsinə Xızı (Keşçay, Tığçay, Şurabad, Bəyimdağ, Sitalçay, Yaşma sahələri) və Dübrar-Yaşma zonaları (Gədisuvə Şərqi Gədisu sahələri) daxildir.

Burada kaynozoy örtüyü altında yatan Mezozoy çöküntüləri tektonikasının bir çox əlamətləri indiyə qədər mükəmməl öyrənilməyib və hal-hazırda ciddi maraq və mübahisələr doğurur.

Ərazidəki Mezozoy çöküntüləri Yalama, Şirvanovka, İmamqulukənd, Xudat, Xaçmaz, Qusar, Tələbi və Ağzıbirçala sahələrdə qazılmış dərin quyularda açılmışdır. Eyni zamanda, Mezozoy çöküntülərinin alt şöbələrini təşkil edən Trias və alt Yura çöküntüləri yalnız Ağzıbirçala sahəsində açılmışdır. Orta Yura çöküntüləri isə Yalama, Xudat, Xaçmaz, Qusar və Ağzıbirçala sahələrindəki quyularda müəyyən edilmişdir. Nəhayət, Yuranın dabanı ancaq Ağzıbirçala sahəsində açılmışdır. Eləcə də Qusarda orta Yura birbaşa Sarmat, Xaçmaz və Tələbi sahələrində Maykop, Ağzıbirçala sahəsində isə Pont çöküntüləri ilə transqressiv surətdə örtülmüşdür. Bundan başqa Qusar-Dəvəçi çökəkliyinin Yalama və Xudat qalxımları istisna olmaqla başqa qalxımların tağ hissəsində Təbəşir çöküntüləri yuyulmuşdur. Nəticədə Yalama, Xudat və İmamqulukənd sahələrində yastı asimmetrik Mezozoy yaşlı braxiantiklinallar Paleosen və Eosen komplekslərində izlənilir. Bu qalxımlar Paleogen çöküntülərində də öz əksini tapır. Belə ki, Samuryanı zonada lokal qalxımlar gömülmüş səciyyə daşıyır və Mezokaynozoy çöküntü kompleksi boyu laylar müxtəlif intensivlikdə qırışıqlıq hərəkətlərinə məruz qalmışdır.

Qusar-Dəvəçi törəmə çökəkliyinin mərkəzində yerləşən eni 15-20 km-ə çatan Qusar-Xaçmaz qalxımlar zonası qərbdə cənub-şərq, sonra isə en istiqamətində 75 km məsafədə uzanır. Burada Paleozoy yaşlı özü üzərində bir sıra lokal qalxımlar (Qusar, Xaçmaz, Çarxı, Ağzıbirçala və b.) müəyyən edilmişdir.

Xaçmaz və Çarxı sahələrində orta Yura çöküntülərindən təşkil olunmuş lokal qalxımların üzərində qeyri-uyğun yatan Miosen layları monoklinal şəkildə yatırlar. Ağzıbirçala sahəsində isə orta Yura çöküntüləri birbaşa Pont layları ilə transqressiv örtülür. Ona görə də burada Təbəşir, Paleogen və Miosenin əksər hissəsi qırışıq əmələgəlmədə iştirak etmir.

Qusar-Xaçmaz qalxımlar zonasından cənub və cənub-qərbdə ayrılan Quba-Dəvəçi (Qaynarca) çökəkliyinin mərkəzində yerləşən yeganə Tələbi-Qaynarca antiklinal zonası şərhinin cənub-şərq batımında Tələbi qalxımından sonra yerləşən lokal qalxımlarda (Qərbi Qaynarca, Qaynarca, Qızılburun kəsilişində) Mezozoy və Kaynozoyun bütün stratiqrafik vahidləri qeyd olunur. Bu qalxımların səciyyəvi xüsusiyyətləri periklinal qapanmaların olmamasıdır. Yüksək hipsometrik vəziyyəti ilə Tələbi qalxımında isə Maykop çöküntüləri orta Yura üzərində qeyri-uyğun yatur.

Geofiziki məlumatlara görə Quba-Dəvəçi çökəkliyinin şimal-şərq yamacının Quba-Xaçmaz qalxımlar zonasının keçid sahələrində üst Təbaşir və alt Miosenin ayrı-ayrı stratigrafik vahidlərinin qalınlıqlarının kəskin azalması və pazlaşması qeyd olunur.

Burada Siyəzən monoklinalı ensiz zolaq şəklində yer üzərinə çıxan və dik yatan Təbaşir çöküntüləri (Barremə qədər) Paleogen-Miosen və Pliosen layları ilə təmasa gəlir. Bu çöküntülər şimal-şərq istiqamətində çökəkliyin mərkəzinə doğru gömülərək, lokal qalxımların quruluşunda iştirak edirlər. Bəzi yerlərdə (Siyəzən-Nardaran, Saadan, Əmirxanlı) bu çöküntülərin üzərinə Təbaşir aşırılmışdır. Paleogen çöküntülərinin qalınlıqları azalaraq, dik qanada doğru pazlaşır.

Xəzəryanı-Quba NQR-in Mezokaynozoy yaşlı çöküntü qatı cənub-cənub-qərbdə Təngi-Beşbarmaq antiklinoriumu və Xızı zonasında yer üzərinə çıxan orta Yura və Təbaşir çöküntüləri rayonda ayrılan əsas tektonik elementlərin (Yalama-Xudat və Qusar-Xaçmaz qalxımlar zonası, Zeyxur və Quba-Dəvəçi çökəkliyi, Təngi-Beşbarmaq antiklinoriumu, Xızı zonası) və onların tərkibində aşkar edilən lokal qalxımların quruluşunda iştirak edir. Üst Yura çöküntüləri yuyulduğundan ərazinin əksər sahələrində alt Təbaşir layları orta Yura üzərində transqressiv yatır və yalnız Gilgilçaydan qərbdə yer üzərinə çıxan Titon əhəngdaşları cənub-şərq istiqamətində pazlaşır. Burada şimal və şimal-şərq hissələrdə Mezozoy qalxımları olduqca mailidirlər, monoklinal yatmış Pliosen və müasir çöküntülərlə örtülmüşlər. Böyük Qafqaza yaxınlaşdıqca qırışlıqlığın intensivliyi kəskin artır. Seysmogeoloji materiallarla və dərin qazıma məlumatları ilə bu qalxımların müqayisəsi göstərir ki, onların əksəriyyəti yuxarıda yatan stratigrafik vahidlərdə öz əksini tapmırlar. Mezozoy çöküntüləri ilə müqayisədə tamamilə başqa təsəvvür yaranır, belə ki, Yura çöküntülərinin irsi səthi Mezozoy çöküntülərinin formalaşmasına tam nəzarət etmişlər.

Deyilənləri ümumiləşdirərək qeyd etmək olar ki, Kaynozoy çöküntüləri Mezozoyu örtərək Xəzər dənizinə doğru şimal-şərq istiqamətində dərinləşirlər və geniş yayılmışlar. Xatırladsaq, 1980-cı ilə qədər hesab olunurdu ki, Xəzəryanı-Quba NQR-in düzənlik hissəsində Təbaşir çöküntüləri irsi yatıblar. Lakin 1 saylı Ağzıbirçala quyusunun qazılması aşkarladı ki, nəinki Təbaşir, hətta Paleogen çöküntüləri də kəsilişdə iştirak etmir.